

Kántor Lajos

RAJZOLJUK ÚJRA KARÁCSONY BENŐ ARCÁT

Amikor a Gyulafehérvárt 1888 szeptemberében született Klärmann Bernátnak a helyi *Hírlap*ban, 1908–1909-ben az első novellái megjelentek, nyilván nem lehetett tudni, hogy bő évszázaddal később az erdélyi magyar irodalom egyik legnagyobb tehetségű prózaírójára fogunk emlékezni. A Karácsony Benő nevet fölvetett, már nem egészen ifjú novellista – egyik monográfusa, Sóni Pál szerint – a *Dinnyebefőttel* felhívta ugyan magára a figyelmet 1920-ban, a *Napkeletben*, ám az 1925-ben *Tavaszi ballada* címmel összeállt, Marosvásárhelyen kiadott kötete visszhang nélkül maradt. Az *Újságíró Almanach 1927*, visszatekintve az érdemi irodalmi kezdetekre (az Erdélyi Szépmíves Céh könyvsorozatában hat kötet jelenik meg 1925-ben, majd újbab négy 1926-ban), sem a novelláiról, sem a már kolozsvári színpadon is bemutatkozott Karácsony Benőről nem tesz említést. 1927-nek kellett elkövetkeznie, a *Pjotruska* című regény megjelenésének, a Szépmíves Céh 20–21. köteteként (Kós Károly illusztrációival), hogy érdemben felfigyeljenek a harminckilenc éves szerzőre.

Kuncz Aladár, az *Erdélyi Helikon* későbbi főszerkesztője közli a folyóiratban jegyzeteit a marosvécsi napokról, az írói közösség harmadik találkozásjáról. Érdemes idézni a *Helikon* 1928-as évfolyamában napvilágot látott Kuncz-szöveget, a könyvkiadásra vonatkozó részből: „Az újjáalakított Szépmíves Céh első könyvsorozata, amely megindult a kétkötetes *Helikon* Antológiával, hozta Makkai nagy feltűnést keltő Ady-tanulmányát, Kisbán Miklós, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Karácsony Benő regényeit, P. Gulácsy Irén novelláskötetét, Sipos Domokos és Reményik Sándor verseit, egy új tehetségnek, Székely Jenőnek a *Csehi család* című regényével befejezést nyert. A maga egészében a sorozat bizonyára nem válik szegényére az erdélyi irodalomnak.”

(Megjegyzendő: Karácsony Benő 1934-től lesz a marosvécsi helikoni közösség tagja. Viszont a Bárd Oszkárnak 1932. július 16-án Kolozsvárról küldött levelében ezt találjuk: „Aug. 4-én Marosvécsen lesz a társaság. Előreláthatólag nem megyek el. Nem nekem való. Nem vagyok társas lény.” Ebből feltételezhető, hogy kapott meghívást Vécsre. Bárd Oszkár már 1926-tól tag. 1934-től aztán mégis jelen van a marosvécsi Kemény-kastélyban, megbízást is kap a közösségtől az írói segélyalap ügyeinek intézésére, magányossága azonban aligha oldódik. Az idézett, Bárd Oszkárt megszólító levélben ezeket írja: „Nincsenek barátaim – ami még nem volna baj –, de nincsen barátom sem. Húsz év előtt veszítettem el az utolsót. Talán bennem van a baj. Óvatos és unalmas bosszúsággal dugom ki barátkozó csápjaimat csigaházamból. Ez az óvatosság már antiszociális termék bennem.”)

Molter Károly, a helikonisták egyik hangadója 1936 júliusában, a tizenegyedik marosvécsi találkozón kijelenti Karácsony Benőről: „Jellemző rá a két szélsőségtől való kínos tartózkodás, ami aztán mind a két tábor előtt kevésbé szeretetté teszi.” (Jegyzőkönyvi bejegyzés.)

Valószínűleg van ebben igazság, és ez a kortársi kritikákon le is mérhető. Az első nagy kivételt 1928-ból ismerjük, Németh Lászlótól. Nem véletlenül idézik a *Protestáns Szemlében* megjelent (és a *Két nemzedék* kötetben újraközölt) könyvkritikáját a Karácsony Benőről érdemben szóló utókoraiak, mindenekelőtt a *Pjotruska* címet az orosz regénnyel összekapcsoló indítást: „Tudtommal *Pjotruska* az első magyar alkotás, mely nemcsak az orosz regény külsőségeit, de sajátos hangulatát, életérzését lobbanította ki magyar talajból. S akármilyen kétes értékűnek tűnik is első hallásra ez az elsőség, a regény olyan kvalitásokat mutat, amelyek tiszteletet parancsolnak irodalmi russzofiliája előtt. Nem átvétel ez az oroszosság, hanem egy sajátosan fölhangolt lélek rárezonálása a vele egyrezegezzsámú világramlatra.”

Németh László a két fő regényfigurát, Csermelyt, az elcsapott városi fogalmazót jellemzi (akiből hiányzik az akarat, „a siker emberének az életmagva, kedves, locsogó, nyugtalankodó eltévedtje az Istennek”) és a főhőst, a szerkesztő Baltazárt, „ezt a vidéki ostobaságok elleni harcban kifenteszű, fölényes, szarkasztikus férfiembert”. A fiatal kritikus pontosan ráérez – nem is csupán a *Pjotruska* értékeire, hanem a karácsonybenői próza lényegére, ami tulajdonképp egy évtized múlva teljesedik ki. A beleérző elemzés szép és a mából visszanezve igazán meggyőző passzusát idézhetjük ebből a rövid, lényeglátó kritikából. Íme: „Összevissza cikcakkokban megy ez a történet, amely egyik oldalon szatíra, a másikon megindulás, a harmadikon ci-

nizmus, a negyedik életöröm. Sokkal nagyobb szellemi tőkét revelál, mint amennyit regénynek megír. Elsősorban mint asszociatív munka s nem mint elgondolás gyönyörködtet. Egészen társtalan a magyar irodalomban ez a szeszélyesen csapkodó, zilált, mindig váratlan fordulatot hang, a gunyorosság, az egy-kettőre könnyekig szökő megindulásnak, az intuitív sziporkázásnak ez az állandó egzaltáltsága, amely akarva, nem akarva elragadja az embert. Egy erős, eredeti szellem sodrában érzem az első pillanattól az utolsóig magam, s ez kárpótol a regény műfaji tökéletlenségeiért is.”

Mondhatni, ezzel a kritikai szemlélettel tökéletes ellentétben áll – néhány évvel később, az 1933-as *Korunk*ban – az újabb Karácsony Benő-regény bírálója, Gaál Gábor. Bolyai Zoltán név alatt közölt recenziója az *Új élet kapujában* című, szintén a Szépmíves Céh kiadásában megjelent könyvről igazolja Molter Károly véleményét a két tábor-féle megítélésről. Gaál szerint Karácsony regényhősei „az író önkényének figurái”, „akik valamely eleve kitervelt séma szerint élnek, s nem a konkrét társadalomvalóság erőterében. Önkényes és kitalált az egész Tunák körüli világ. Egyebeken kívül annak az »általános emberire« való törekvésnek a hajótöröttje így a regény, mely a »művész« úgynevezett szuverenitásáért feláldozza a mondanivalók belső igazságát”. A *Korunk* kritikusanak végső következtetése még lesújtóbb: „A hamis látás eredménye a hamis döntés, illetve a világnézeti tisztázatlanság. Minden állásfoglalás alapja a helyes szemlélet; minden társadalmi regényé a helyes társadalomszemlélet. Társadalmi gyökerei miatt – ahogy ez a regény igazolja – szerző mind a kettőre képtelen.”

Utókorai megítélésben aligha Karácsony Benő marasztalható el a „séma szerint” hibájában, bűnében. Az osztályharcos alapállás ugyanígy vagy még inkább érvényre jut Gaál 1936-os, *Korunk*-beli bírálatában. Ezúttal a *Napos oldalt* elemzi Gaál Gábor, eleinte úgy tűnik, jobb ráhangolódással a harmadik Karácsony-regényre, bár már itt fenntartásokkal, gyanakodva. „A sehol erőre nem kapó szatirikus kezdet – írja a kritikus – némi kellemes érzelmességbe oldódik, s tagadhatatlan érdeklődéssel halad tovább. Az első fejezetek kliséfigurái elmaradnak, a keresett és kitaposott élcelődést eredeti hangú irónia, sok helyen pátosz váltja fel, s a kettő medrében egyenletesen ring a világnézeti célzatú mese, mely körülbelül arra válaszol, hogy ebben a mi rossz világunkban melyik életvitel, melyik emberi magatartás a helyesebb.” Felméri Kázmér története, véli Gaál, „csak egy kedély története”, és a szóban forgó kedély „az irodalomban ma felettébb divatos. Az a kedély ez, amely nem kötelezi el magát se jobbra, se balra, nem ismer határozott magatartásokat, mindig külön áll, és mindig érték, nem spekulatív, hanem érzésben.

Amolyan természetes ember, akinek a természetességek a normái, s így a racionális összefüggésekkel szemben határozottan ironikus.” És tovább: „Általában a napjainkban oly divatos szigetmítosz illusztrációja ez a regény, s korántsem valamely társadalmi helyzet, hanem az elszigetelődés után vágyódó egyén története, ismétljük, ma, miért is a regényben sok – a mindenestre álcás – kortörténeti vonatkozás.” Karácsony Benő – állítja Gaál – „ama boldog szabad alkotók sorába tartozik, akiknél a realizmus csak addig terjed, hogy az embernek nincs kettőnél több füle, különben az összefüggések mélyén elvész a realizmus mérőónja. Ezért könyve – esztétikailag – *a realizmus nehézségei*, illetve a *helyes művészi alakítás nehézségei* című fejezet tünetei közé tartozik, s ott is abba a sorba, ahol az író kedélye, hajlandósága, vágya az emberi viszonylatok helyes összefüggésének átértését meg se kíséri”.

Gaál Gábor nem azon a „napos oldalon” áll, ahol Karácsony Benő és úgymond hőse, a hősiségtől távol álló Felméri Kázmér; hiszen a *Korunk* első folyamának szerkesztője eleve tudja, mi a helyes és mi nem, ő természetesen elkötelezettje egyfajta realizmusnak, az attól eltérőt pedig legalábbis kétkedéssel, ha nem épp ellenérzéssel figyeli. Véleménye, magatartása a regényíróval szemben csak Karácsony Benő életművének tragikus lezárása után változott. Két évvel a náci haláltáborban, Auschwitzban (nem tudjuk pontosan, mikor) Karácsony füstté válása után, 1946-ban megjelenik az utolsó mű, *A megnyugvás ösvényein*. Ha pontosak Méliusz József értesülései (valljuk be, Méliusz mindig hajlamos volt a legendásításra!), GG-nek szerepe volt a posztumusz regény megjelenésében. Méliuszi szövegezésben: Karácsony Benő „szerencsésen befejezett remekműve sorsát legszigorúbb bírálójára bízta, Gaál Gáborra. Ő adta ki 1946-ban Kolozsváron. Azon helyben, ahogy amerikai fogságából hazatért.”

Rálapozva a Gaál Gáborhoz közel álló utódok, világnézetét osztó tanítványok Karácsony Benőre utaló írásaira, mint önkritikusabbat elsőként Balogh Edgár jegyzetét említhetjük. *Acéltükör mélye* című, kis színeseket összegyűjtő kötetében, 1982-ben olvashattuk: „Valami mély irodalompolitikai s mögötte társadalmi szakadék választott el bennünket egymástól, ő az újságíróklub helikoni asztalánál foglalt helyet, nekem tíz lépéssel odébb, Gaál Gábor dumaposta-asztalánál volt a helyem, s csak távolról köszöntgettünk egymásnak. A *Korunk* főszerkesztője nemegyszer vesézte Karácsony Benő – egyébként már akkor népszerű – regényeit, kifogásolta hőseikben, hogy csinált séma szerint élnek, nem konkrét társadalmi valóság erőterében, s hogy az elszigeteltség »napos oldal«-át keresik a valóság megköve-

telte állásfoglalás helyett. Istenem, istenem, milyen mereven tudunk egymással szembeszegülni; s hogy hajtott egymás karjába az utolsó pillanatban a közös veszély.”

Méliusz József 1968 októberében, a bukaresti magyar napilapban, az *Előrében* (újra közölve: *Az illúziók kávéházában*) kísérelte meg „újrarajzolni Karácsony Benő arcát”. Méliusz fölveti az életöröm kérdését, „ami az ő regényeinek európai, polgári szkepticizmusa mögül mégis kimosolyog”. Az ember és az író arcát földélezve, állítja róla: „»Inspirációs« író volt, művészi meghatottsága, meghatott humorába burkolt kétségei ellenére, kétségei ellen. Ihlete gyakran száz oldalakon át is remek eredménnyel űzte a cél felé, de aztán megtorpant, elsikkadt, s csak vergődött. Ő maga olyan, mint a hősei.” Megszólítja a régen halottat és mégis élőt, többek közt így: „...ön regényeiben, ezekben az álmokban, vágyain túl – Wunschtraum-vágyálom – a tulajdon személyes tépelődéseit, önmagával és művészi teljesítményével szembeni kétségeit írja meg. A csak kivételes vagy kivételesnek ígérkező művészek őszinteségével és becsületességével! Végül is, ha jól értem regényeit: épp azért művész Pjotruska, de Kázmér is, mert az ön legfontosabb, úgyszólván létkérdése az, miközben ír, hogy milyen az ember, ha művész, és milyen a művész, ha ember.” Méliusznak még van két érdekes hivatkozása. Az egyik Gaál Gábor 1940-es (?) észrevételére utal, hogy az *Utazás a szürke folyón* szövegében is vannak Karácsony Benőnek avantgardista kimondásai. Ezt magyarázza tovább Méliusz, hogy „ezek mennyire maiak! Huszadik-század-második-feleiek! – A szürrealizmus csillámszemcséi valóban igen jól láthatók mind az öt regény szövetén”. És itt jön be a képbe, amire a mai újraolvasó, elemző ugyancsak ráérez: „Ez az, amiben legjobb polgári regényírónk Tamásira fogékony. Az ő népi képes beszédét, az első Ábel-kötet megjelenése után, egészen városos önmagához tudja hasonlítani, egy furcsa fölfelé »folklorizálódást« produkál, amellet – vagy éppen azért –, hogy gondolkodásával adekvát nyelvezete vérbően demokratikus is: a városi utca előkelőknél és folkloristáknál egyaránt lebecsült nyelvét, kiszólásait stílusa fényébe fonja, átalakítja humanista gondolattá, remek költészetté.”

A kortársi kritikusoktól az irodalomtörténeti tanulmányok szerzőiig, Szentimrei Jenőtől, Szemlér Ferencről, Szenczei Lászlótól, Járosi Andortól Szász Jánosig, Sóni Pálig és Baróti Pálig sokakat lehetne még idézni. (Sóni írja le a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* második kötetének Karácsony Benő címszavában, visszaulva Gaálra: „A mai kritika már oldottabban ítéli meg az írókat, akinek a paradoxonjai olykor ugyan cinikus benyomást kel-

tenek, valójában azonban a meghökkentés eszközével mély humanizmusnak törnek utat.”) Talán érdekesebb azonban a névsorból hiányzókra, a nagy hiányzókra utalni. Abban nem találni meglepőt, hogy például a „Könyvről könyvre” sorozatban Babits Mihály nem említi valamelyik Karácsony Benő-regényt; arra viszont keresi az ember a választ, hogy olyan sorstársai a *Napos oldal* írójának, mint Szerb Antal, Halász Gábor vagy Bálint György nem látszanak tudni a két világháború közti erdélyi magyar irodalom egyik legjelentősebb regényírójáról, holott főként Szerb Antalnak látóköreben volt a Helikon. A Marosvécsről meghirdetett irodalomtörténeti pályázatra készült díjnyertes nagy mű, a *Magyar irodalomtörténet* (1934) utolsó lapjain található *Az utódállamok magyar irodalma* című fejezet, és ebben a leg részletesebben Erdélyről, a Szépmíves Céhéről, az *Erdélyi Helikon*ról van szó. (A *Korunk*ról, a Gaál Gábor által „kitűnő szociológiai orgánummá fejlesztett” folyóiratról is szól a budapesti fiatal irodalomtörténész.) Szerb Antal ilyen mondatokat ír le: „Az Erdélyi Helikon mozgalma a magyar nyelvterületek közül csak Erdélyben jöhetett létre, és a legnagyobb erdélyi hagyományok méltó folytatása. Marosvécs kapuin belül megszűnik jobb- oldal és baloldal, mely az anyaországban összehangolhatatlanul kétfelé vágja a lelkeket, világnézetek és hitek abban a harmóniában állnak egymás mellett, mint ahogy hajdan a tordai országgyűlés kívánta, és ahogy álltak az erdélyi fejedelemség nagy napjaiban.” A könyv utolsó passzusában a székely nép önálló hangját felszabadító írók jelentőségét emeli ki, a zárómondatok pedig így hangzanak: „A székely lélek minden, csak nem egyszerű – aki az ő művükbe merül el, nem menekül városias komplikáltsága elől, hanem gyönyörködve szemléli egy másfajta komplikáltságban az örök és közös emberi motívumokat. A székely írók bevonulása nemcsak tájjelleg, kiaknázatlan magyar exotikum által gazdagítja a magyar irodalmat, hanem emberi skáláját mélyíti el.” Nos, szinte megmagyarázhatatlan, hogy a későbbi években sem figyel fel Szerb Antal a „városi komplikáltság”, egyfajta egzotikum és eredeti stílus Karácsony Benő regényeiben megvalósuló teljesítményére – ami (mint Méliusz is utal rá) nem idegen tulajdonképpen Tamási Áron *Ábelétől*. Része lett a sajátos erdélyiségnek.

Másrészt, Halász Gábor, aki „*Könnyed*” prózájáról írt esszét meg *Írók az országban* cím alatt Kazinczyt idézte, hogy „Magyarország nem ismeri Erdélyt”, hasonlóképpen nem vesz tudomást Karácsony Benőről, mint Szerb Antal. Vajon mi a magyarázat? Bestseller írónak tekintették? A „divat” kiszolgálójának? Hiába, a legjobbak is tévedhetnek... Azt persze nem tudhatták, hogy a magyar tudattal élő Karácsony Benő ugyanannak az örület-

nek lesz az áldozata, mint ők: Szerb Antal, Halász Gábor, Bálint György. És az erdélyi Ligeti Ernő, aki a *Súly alatt a pálma* emlékező összefoglalásában csupán lábjegyzetben foglalta össze, röviden, helikonista írótársa életművét...

Érdekes, hogy Németh László viszont már 1928-ban felismerte Karácsony Benő tehetségét. Erre rímel Czine Mihály 1970-re jelzett tanulmányában (*A romániai magyar irodalom a két világháború között*) a következő – politikai széljárások fölé emelkedő – megállapítás: „A történelmi regények és a parasztsággal foglalkozó művek mellett a *Helikon*hoz tartozók munkáját városi regények és az arisztokráciával foglalkozó művek is jellemzik, száznál több regény- és elbeszéléskötet. Nyirő József, Berde Mária, Kós Károly, Bánffy Miklós, Tamási Áron, Karácsony Benő, Molter Károly, Asztalos István művei nem hiányozhatnak a magyar próza értékeit felmutató antológiából, s az erdélyi prózáirók portréja sem a magyar irodalomtörténetekből.”

E határozott megfogalmazás ellenére, Karácsony Benő mintha mégsem irodalomesztétikai érdemei szerint volna ma jelen a magyar irodalomtörténet-írásban. Az olvasói emlékek szerencsére felülírják a többségi magyar kánont. A csak művek által befolyásolt irodalomértői emlékek is. Csiki Lászlónál olvasom (*Az író árnyéka* című kötetben, 2007-es kiadás), Mikszáth és Jókai, Karinthy Frigyes és a csodált Krúdy megnevezése után („Krúdytól mindig is elfacsarodott a szívem”): „Végül eljutottam földimhez, Karácsony Benőhöz. Családom már tudta, hogy ha *A megnyugvás ösvényeit* olvasom, békén kell engem hagyni, mert kanalas lelki orvosságot szedek. Még azt is szerettem Benőnél, amikor giccset írt. Kikacsint mögüle: ő is tudja, mikor vált át érzelmesből érzélgősbe. Hja, barátom, a kordivat, meg az a fene nagy erdélyi vagy férfibánat...”

Karácsony Benőnek még egy régi, elkötelezett olvasóját idézzük meg, Láng Gusztávot. Ő az *Utazás a szürke folyón* mellett teszi le kritikusi-irodalomtörténeti voksát (*Kiskatedra* című kötetében, 1992-ben). De hallgassuk az általánosabb érvényű jellemzést: „Az író regényhősei ragaszkodnak a jó értelemben hagyományos polgári értékekhez: a szabadsághoz és emberi méltósághoz, mely képességeik kibontásának, önmegvalósításuknak alapja; az emberi egyenlőség nevében gyakorolt jósághoz és együttérzéshez, a közérdekű alkotás jogához. De ez a ragaszkodás csak vágy marad bennük, jellemük belső, személyes meghatározója, mert a külvilág, a társadalom egy másik, durván anyagi értékrendet érvényesít az övékkel szemben; a pénz, a társadalmi érvényesülés világának törvényeit.”

Mindezek előrebocsátásával a saját Karácsony Benő-olvasatomról szólnék röviden – a többi könyvben kellene megírnom. Vitatkozva megszólalt és folyamatosan hallgatott elődökkel. Jó ötven év múltán újraolvasva a *Napos oldalt*, a saját voksom mellett kardoskodom. A csúcsról szólok, amely nem csak a Karácsony-regények vonulatából emelkedik ki. Karácsony Benő egyedülálló humoráról. Stílusáról. Világnézetéről. Regényszerkesztéséről. Erkölcseről. Magyarságáról és európaiságáról. Erdélyiségéről.

Elsőként a hasonlatai lepnek meg. A hasonlatbokrok. A halmozás, amely engem csöppet sem zavar. És eléggé a regény elején kifejtett, az elsőszermélyes elbeszélő, Felméri Kázmér szájába adott világnézete. Gaál Gábor sok-sok évtizeddel ezelőtt kifejtett álláspontjával szemben, úgy érzem, hogy kortársi szöveg ez, a 21. századból. Két szereplő beszélgetéséből bomlik ki, válaszként, Karácsony Benő „tétele”; az igazgató kéri számon elbocsátandó alkalmazottjától („Úgy hallok különben, Felméri úr, hogy magának világnézete van”), erre jön a munkavállaló (ma így mondanánk) felelete: „Valaki felültette Önt – jeleztem könnyedén. Akkoriban nagyon könnyed lélek voltam, súlytalanul röpködtem az emberek és dolgok felett. Ami a világnézetet illeti, alapjában véve kevésre becsültem. Köteles szellemi zászló – gondoltam hetykén –, amit mindig ki kell dugni a padláslyukon, ha jön valaki. Jobban szerettem csupasz zászlórúd lenni, amelyen a játszói szél nem lebegtet semmiféle gyermekes lobogót. A nap vagy az idő úgyis kiszívja a színét, aztán szerezhettek majd újat. Nem – ráztam jóízűen a fejem, amikor jöttek, hogy hé, Felméri, dugd ki a zászlódat a padláslyukon – nekem nincsen zászlóm, akármit mond is rólam majd az utókor. A világnézet intézményével szemben nem bölcsességéből, hanem egészségéből voltam közönyös. Szerettem a napot, a varjakat, a hegyeket, a topolyafákat, a virágzó szamárkórót és több effélét, de azt a kancsalságot, amelyet világnézetnek neveznek, óh ezt múltó és értéktelen dolognak tartottam. Ma is az a nézetem minden világnézetről, hogy az úgy nézi a világot, mint mi a holdat: mindig csak egyik oldalát látja, és halvány gőze sincs arról, hogy mi történik az érem másik oldalán. Ami engem illet, én szeretek az érem mindkét oldalára rákacsintani.” (Felmérit, a válaszával együtt, kirúgják állásából.)

Bőven találunk messze nem ilyen hetyke, akár cinikusnak mondható (valójában nem annak minősülő) részeket, kifejezetten érzelmeket, például az apa halálának leírását. De vajon minek értékeljük a falusi környezetben lustálkodó, Veronkát ágyban fogadó Kázmér önironikus szavait? Felméri saját magát tárgyalja meg a dolgot:

„– Európában most megint bajok kezdenek lenni, kisöcsém – szóltam magamhoz rosszállóan –, munkanélküliség, fegyverkezés, és te itt lustálkodsz a vackodban, és a pipádat szurkálod. Mit szólnak majd hozzád azok a dühös folyóiratok, amelyek a nagy kortársi felelősséget trombitálják?

Azt mondják, hogy az emberben több lélek lakik. Nyilván én is ilyen tömegszállás voltam, mert az eszmecserébe beledugta az orrát egy másik Kázmér is. Szemérmetlen, kötődő fickó volt, lesercintette Európát összes bajaival, nekem meg ezt tanácsolta:

– Fiatalember, ülj csak nyugodtan a fenekeden. Ha Európának szüksége lesz rád, úgyis küld neked egy behívó cédulát. Az élet álom, s ennélfogva aludja ki magát az ember, ahogy csak tudja.”

És még egy ilyen önreflexió – a valóság értelmezéséről: „Nem ragaszkodom a leírt dolgok valóságához. A leírt dolgok elszakadnak a valóságtól. És mi az a valóság? Hát tudjuk mi egyáltalán, hogy mi a valóság? És melyik az a hites hely, hol van az a vegyvizsgáló állomás, amely a valóságot vizsgálja: a szemben, amely látja, a logikában, amely érzi, vagy az agyvelőfodorban, amely elképzei? A valóságok nagyon csuszamlós dolgok, és korántsem olyan fontosak. Az agyunk játékos kedvében néha igazabb valóságokat nyújt, mint amit a szemlencsénk észrevesz...” Filozófiai közelítésben persze lehet, nem is nehéz ezt az eszme-futtatást besorolni, nagyon távol a materializmustól – az irodalom azonban nem (nem mindig? többnyire nem?) filozófia.

A Karácsony Benő hovatarozásában kételkedőnek egy sajátos, idegen környezetben lejátszódó jelenetet hasznos felidézni. Puk úrral, a gépkocsivezetővel pálinkázik Felméri; meg kell magyaráznia az alkalmi ivócimborának, hogy micsoda szerzet ő, „és merre laknak a magyarok. A falon gyűrött, mocskos térképet láttam, rajta volt Európa és Afrika egyvégtében. Kis pontra mutattam, és ahogy odaért az ujjam az apró foltocskára, egyszerre meglódultak bennem a vágyak és gondolatok. A gépkocsivezető úgy találta, hogy igen kicsik vagyunk a térképen, s rajtam kitört a szomorúság. Hogy meggyőzzem fekete barátomat tévedéséről, Kossuth Lajosról és Rákóczi-ról kezdtem beszélni, harcaikról, száműzetésükről, idegenben bekövetkezett halálukról. Nagy szónoklatokat vágtam ki, s bár érzelmeim súlya alatt gyöngye francia nyelvtudásom szinte összeroppant, Puk úr a nedves kis kocsmaszobában csodálkozva hegyezte fülét, nehogy egy szót is elszalasszon két kiváló őszám életrajzából.”

Ne folytassuk az idézeteket, noha bőven találnánk szép szerelmi jelene-
teket csakúgy, mint ugyanilyen mélyen emberi temetői elmélkedést, döbbe-
netes háborús emlékeket, rengeteg lírát a természeti leírásokban, az erdélyi
táj vagy akár a kisvárosok megjelenítésében. Szólni kell viszont, bármilyen
röviden, a *Napos oldal* regényszerkezetéről. A változatos helyszínekhez kap-
csolódó, folyamatos narrációról, amelybe azonban kiválóan megvalósított
csúcstelemek épülnek be: indításként az igazgatói irodában, ami tulajdon-
képp az első lökést adja a történetnek, Felméri Kázmér sorsának alakulá-
sában. A vidéki malom (vízimalom) egy tökéletesen más életforma meg-
jelenítésének alkalma, ide kapcsolódik Felméri „csapatának”, állatainak
bensőséges melegséggel áthatott rajza, illetve a környező természet gaz-
dagságának már-már himnikus leírása; a szerelem sem egysíkúan jelenik
meg, mindenestre távol régi vagy újabb divatoktól, ám fizikai és lelki hi-
telességgel. A talán kevésbé egyenletesen magas szintű második kötetben
legalább két ragyogó Párizs-fejezetet találunk.

Zárásképpen a regény e második kötetéből idézzünk néhány bekezdés-
nyit. Felmérit, a szobrászt egy bizonyos Palotai nevű íróval hozza össze a
véletlen:

„Teáztunk és irodalomról beszélgettünk. Palotai mosolyogva nézte füs-
tölgő szivarját. A mosolya nem volt fölény, inkább valami szerény csodál-
kozás. Az olvasó és kritikus sok ostobaságot magyaráz bele az íróba és a
szándékaiba, mondta ez a mosoly.

– Az író művészi gonddal válogatja össze az élet közhelyeit... Nem tu-
dunk semmit megoldani és semmit nem tudunk maradéktalanul kifejezni.
Az igazi író tudja ezt s úgy megy át az életen, mint az az ember, akinek
légy szállott az orrára: egész életen át kapkod, húzza az orrát, de a legyet
sohasem tudja elhessegetni. Ez a szemtelen és elzavarhatatlan légy az író
rossz lelkiismerete...

Az írásait még a Bogdán könyvkötészetéből ismertem. [Ez már a Fel-
méri Kázmér reflexiója.] Derűs legény volt. A tolláról nem édes málnalé
csurgott. Maró váladékot eresztett. Ami talmi fény volt, az alaposan meg-
zöldült választóvizének érintésétől. Bírálóinak egy része elképedt csodál-
kozással nézte, s hagyománytíprásért feljelentette az akadémián. Nevetett
és nevette az irodalomtörténet elképedt tanárait, akik regényein a műfaj
szerkezetét és szabályos bélműködését igyekeztek kitapogatni. Rokonszen-
ves volt, hogy mennyi hibát és szabálytalanságot tudott regényeiben fel-
halmazni. Innen volt aztán, hogy az ember egy félórára sem hunyta le a
szemét olvasás közben. Leírásai engem különösen szórakoztattak. Ha leírt

egy pálcát, az ember a szavak mélyén a sétatálca tulajdonosát is megkapta. Ha valakiről azt mondta, hogy az illetőnek vaj van a fején, az ember minden képzelőtehetség nélkül is látta a szóban forgó fejet és rajta a féltábla vajat.”

Íme: Karácsony Benő önarcképe. Az íróé, aki legalább háromnegyed évszázada arra vár, hogy a nagyvilág fölfedezze. Ahogy ezt nemrég Márai Sándorral tette. (Ugyancsak jóval a halála után.)